

Gasparicsné Kovács Erzsébet

A mese szerepe az anyanyelvi nevelésben*

Az előadásom címében szereplő téma meglehetősen tág ahhoz, hogy egy rövid előadás keretében valamennyi szempontot érdemben meg lehessen vizsgálni, így azt a módszert választottam, hogy röviden áttekintem a kerettanterv által meghatározott tartalmak, tevékenységformák és a mese lehetséges kapcsolatát, majd egy részterületről részletesebben is szólok.

Az anyanyelvi nevelés kerettantervi területei:

- kulturált nyelvi magatartás;
- olvasás;
- írás;
- helyesírás, nyelvtan;
- szövegértés, irodalomolvasás;
- tanulási képesség, könyv- és könyvtárhasználat;
- szóbeli és írásbeli szövegalkotás;
- társadalmi ismeretek;
- tánc és dráma;
- memoriter.

A **kulturált nyelvi magatartás** témakörei és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek a tanulók élőbeszédének fejlesztését szolgálják. A fejlesztés részben technikai (beszédművelés), részben minőségi, mennyiségi (szókincsgyarapítás), részben pedig pragmatikai (metakommunikáció, udvarias nyelvhasználat). Az iskola egyik fontos feladata, hogy megismertesse a gyerekeket azokkal a normákkal, amelyek az emberi kommunikáció különböző helyzeteiben szokásosak. Milyen szerepet játszhatnak a mesék akár a szabályrendszer, akár a normákat követő beszédtechnika tudatosításában? A mese mondható, hallgatható, olvasható műfaj. Mielőtt a gyerekek iskolába kerülnének, elsősorban hallgatóként, illetve mesemondóként találkozhatnak vele. Az iskola ebből a szempontból fontos váltást jelent, hiszen itt kezdenek először meséket olvasni. Sőt, mielőtt ők maguk olvasnák a meséket, a tanító az, aki számukra írott szöveget olvas.

Ha technikai szempontból nézzük a meseolvasást, mesemondást, akkor azt kell mondanunk, a pedagógusnak nagyon fontos feladata, hogy a kulturált nyelvi magatartásra nevelés keretében olyan mintát adjon a mese olvasásával vagy mondásával, amellyel jól érzékelteti adott esetben a tiszta, szép, a mese nyelvezetének megfelelő kiejtést. Ez nem feltétlenül a köznyelvi kiejtési normát jelenti, hanem jelentheti azoknak a nyelvjárási elemeknek az adekvát visszaadását, ame-

lyek a mesében megjelennek, vagy jelentheti azoknak a régies formáknak a megfelelő ejtését, amelyeket a műfaj megőrzött. Ugyanígy a felolvasó ügyel a szupraszegmentális tényezők (hangszín, hangletetés, hangsúlyok, hangerő, beszédtempó, szünettartás), valamint a nem nyelvi kommunikációs eszközök adekvát alkalmazására. Másfelől magukban a mesékben is érvényesülnek a társas érintkezésnek bizonyos szabályai. Ahogyan a szereplők egymáshoz való viszonya tükröződik megnyilatkozásaikban, ez észrevétlenül, közvetlen és közvetett módon mintát ad a gyerekek számára. Ezek a minták a beszédtechnikát fejlesztő játékos feladatokban, az olvasás elsajátítását követően a meseolvasásban, a szintetizáló jellegű tanulói mesemondásban vagy a mesedramatizálásokban egyre tudatosabban és produktívabban jelennek meg.

Az **olvasástanítás** az anyanyelvi nevelés egyik legfontosabb területe. Célja az olvasni tudás készsége szintre fejlesztése, ezért szoros kapcsolatban áll az irodalomolvasás, szövegértés témakörökkel. Negyedik osztály végére a továbbhaladás egyik feltétele: „Előzetes fölvezetés után ismert témájú szöveg folyamatos, a tartalmat kifejező fölvezetés.” (Kerettanterv 2000). A mese már az olvasástanítás előkészítő szakaszában jelen van az órákon és az olvasókönyvekben. Az otthonról, óvodából ismert mesék képei alapján a gyerekek mesélnek, ami jó alkalmat nyújt a tanítónak a kommunikációs képességek felmérése, a tanulókat pedig kellően motiválja. A jelrendszer megtanítása során a mese nem közvetlenül van jelen, az olvasástechnika, illetve a szövegértő olvasás fejlesztésében azonban már meghatározó szerepe van. A szövegfeldolgozás szempontjairól az előadás második részében külön is szólok.

Az előző két témakörhöz viszonyítva az **írás tanításnak** jóval kisebb a közvetlen kapcsolódása a meséhez. Egy szempontot azonban talán mégis érdemes kiemelni. Az írás jelrendszerének megtanítása, majd az írás készsége szintre fejlesztése az alapja a tanulók írásbeli szövegalkotásának. Az írásgyakorlás jellegzetes módszerei között akár másolási, akár emlékezetből írási feladatként helye van a népköltészeti alkotásoknak, találós kérdéseknek, mondókáknak vagy akár a mesének, meserészletnek is.

A **szóbeli és írásbeli szövegalkotás** és a mese kapcsolata. Ahogyan utaltam rá, már az olvasástanítást megelőzően, a szókincsfejlesztésben, a mondat- és szövegalkotásban felhasználjuk azokat az élményeket, azokat a meséket, amelyeket a családból, az óvodából hoznak magukkal a gyerekek, és minél inkább előrejutunk az olvasástanításban, annál inkább várhatjuk a gyerekektől azt, hogy képesek legyenek a látott, tapasztalt minták alapján teljes történeteket akár reprodukív, akár fél reprodukív, vagy éppen kreatív, produktív módon megalkotni. Ezt teljesíti be az a lehetőség, amely a fogalmazástanítás keretében harmadik osztálytól megadatik, hogy ők is tudjanak mesét írni. Megtámogatjuk mindezt azokkal a műfaji ismeretekkel, nyelvi, szerkezeti tudnivalókkal, amelyeket korábban a meseolvasás, meseelemzés keretében alapoztunk meg.

A **társadalmi ismeretek** nyújtása a mesék fajtájától függően nagyon sokféle tartalommal és módszerrel történhet. Szegény ember – gazdag ember, szegény legény – királyfi, szolgálólány – királykisasszony, szegénység – gazdagság, erő – furfang, becsület – csalás, jó és rossz – társadalmi értékek és szerepek sokasága

jelenik meg a történetekben, amelyek tanulságát a gyerekekkel közösen fedezzük fel.

Tánc és dráma. Minden mese megélése, megértése akkor teljesedik ki igazán, ha nemcsak a hallás, a látás, az olvasás van jelen a mesehallgatásban, meseolvasásban, hanem az egyéb érzékeket is megmozdítjuk. A mesével való találkozás előtt, a meseelemzés közben vagy azt követően a játék a gyermeki fantázia, kreativitás igénybevételével segít, hogy az olvasottak igazi élménnyé váljanak.

Az előbbiekhöz szorosan kapcsolódik a mesék megtanulása, a mesemondás is. Az iskolában ez a műfaj elsősorban mint olvasnivaló jelenik meg a gyerekek számára. Ugyanakkor fontos, hogy a gyerekek egyik-másik történetet meg is tanulják. Ezek ugyanis olyan – nyelvi, stílusbeli, tartalmi, szerkezeti – mintát adnak számunkra, amelyet szeretnénk emlékezetessé tenni. A jól előkészített mesemondás ráadásul igazi közös élmény mesemondó és -hallgató számára is, ahogyan azt nemegyszer megtapasztalhatjuk az iskolai mesemondó versenyeken.

Amint azt előadásom bevezetőjében jeleztem, az anyanyelvi nevelés részterületei közül kiválasztottam egyet, amelyről részletesebben is szólok. Ez pedig a mese és a **szövegértés, szövegfeldolgozás** kapcsolata, hiszen a szövegértő olvasás fejlesztése ma különösen a figyelem középpontjában áll. Mindannyian ismerjük a statisztikákat, a rossz tapasztalatokat, hogy ti. a fiatalok szövegértése mennyire távol áll a kívánatosától. A téma kapcsán hajlamosak vagyunk elsősorban arra gondolni, hogy ismeretterjesztő szövegek feldolgozásával kell és lehet segíteni a gyerekeket, olyan szövegekkel, amelyekből hasznos, praktikus ismereteket szerezhetnek a mai életről. Holott a mesének legalább ilyen fontos szerepe van a szövegértés szempontjából, hiszen kicsi gyermekkoruktól kezdve szerzik a tapasztalatokat, és ha jó módszerrel, jó szempontokkal segítjük őket, ez az alap a későbbi irodalomolvasásban, az irodalomhoz, az olvasáshoz való viszonyban is jelentkezik.

Mese és szövegértés

- A mesével való találkozás – mesemondás, mesehallgatás;
- véleményalkotás – élmények;
- az elsődleges megértés;
- meseelemzés;
- szó, mondat, szövegszintű megértés;
- tapasztalatszerzés a műfajok terén (mesefajták, szereplők, cselekmény szerkezet, stíluselemek);
- logikus gondolkodás (összefüggések, sorrendiség);
- szintézis.

A mesével való találkozást az olvasásórákon a ráhangolás előzi meg. Az alsó tagozatos olvasókönyvekben sokféle mese szerepel, mindegyik másfajta előkészítést, motivációt igényel. Van, amikor a képek segítenek, van, amikor a hangzás, van, amikor a beszélgetés, bizonyos ismereteknek az előhívása, mindenképpen egy olyan légkörnek a megteremtése az előkészítésnek a funkciója, amely a

gyerekeket a mesehallgatásra, -olvasásra hangolja. Maguk a körülmények az iskolában egy kicsit mások, mint akár otthon, akár az óvodában, de azért látni jó példákat arra, hogy nem feltétlenül a padban ülnek a gyerekek akkor, amikor a tanító néni a mesét olvassa, hanem megtalálják a lehetőséget, hogy a gyerekek az osztály valamelyik sarkában, a mesekuckóban félrehúzódjanak.

A meseolvasó és a mesehallgató két különböző szerep, de mindkettő meghatározó abból a szempontból, hogy a gyerekek mit fognak hasznosítani ebből a szituációból. A pedagógus alaposan felkészül a meseolvasásra. Olvassa a mesét, de közben folyamatosan tartja a kapcsolatot a gyerekekkel. A metakommunikáció, a gesztusok, a közelség, a mimika döntő, meghatározó jelentőségű abban, hogy milyen hatást tud kelteni a hallgatóságban. Hogy mit csinálnak közben a gyerekek? Meseolvasás közben a könyvet általában csukva tartjuk, hogy ne vonja el figyelmüket. Van, aki azt kéri tőlük, csukják be a szemüket, hajtsák a fejüket a padra, hogy jobban átérezzék a mese hangulatát, képzeljék magukat a mese világába. Természetesen minden mese mást kíván, de mindenképpen meg kell teremtenünk azt a légkört, amelyben a gyermek teljes figyelmével, értelmével, érzelmeivel a meseolvasóra figyel. Nem szoktunk megfigyelési szempontot adni a meséhez, nem akarjuk elvonni az értelmüket egy meghatározott kérdéssel vagy szemponttal, ugyanakkor azonban nagyon is kíváncsiak vagyunk a véleményükre.

A meseolvasással, mesehallgatással alapozzuk a szépirodalom iránti fogékonyságukat, elemző képességüket, azt a technikát, ahogyan tudatosítják magukban, hogy egy mű hogyan hat rájuk, ők hogyan viszonyulnak ahhoz, amit olvastak vagy hallottak. Azt kérjük tőlük, hogy röviden fogalmazzák meg gondolataikat. *Miért tetszett? Mi ragadott meg a mesében?* Nagyon gyakran egy-egy szereplővel azonosulnak. Máskor egy eseményre irányul a figyelmük. Nem ritkán azt a tanulságot, azt a kicsengést fogalmazzák meg, ami a mesében megfogalmazódik, mintegy tanúsítják, hogy eljutott hozzájuk a mese üzenete. Természetesen ezután meggyőződünk arról is, hogy megértették-e a mese alapvető összefüggéseit, azaz ellenőrizzük a történet elsődleges megértését. Ismeretterjesztő szövegek esetében a leglényegesebb adatok, elemek azonosítása a cél, a mesében a szereplők, az alapvető események és a fontosabb összefüggések kapnak hangsúlyt. Ezekre irányulnak a pedagógus kérdései vagy a munkafüzet feladatai, egyben ez a tanulási képesség fejlesztése szempontjából is alapvető kérdés, hiszen arra szoktatjuk a gyerekeket, hogy – nemcsak a mese hallgatásakor, hanem bármely szöveg olvasásakor – figyeljenek oda, hogy az miről is szól. Tudják kiemelni azokat a kulcsszavakat, kulcsmotívumokat, amelyek a szöveget meghatározzák. Ezt követi a mese elemzése.

A mese fajtájától, terjedelmétől, mondanivalójától függ, hogy milyen módszert választunk, globális vagy részekre bontó elemzést. Nyilvánvalóan egy tündérmese esetében célszerű részekre bontást végezni, hisz ez a műfaj jól mutatja az epikus műfajok cselekményszerkezetét, az előkészítést, a bonyodalmat, a kibontakozást, a tetőpontot és a megoldást. Tehát a mese ilyesfajta elemzésével az epikus műfajok szerkezeti sajátosságait tapasztaltatjuk meg. De kihegyezhetjük az elemzést a szereplőkre és a közöttük kialakult konfliktusokra is. A szereplők jel-

lemzésének módja is előtérbe kerülhet. A kérdések, a szempontok a műfaj sajátosságaira irányítják a gyerekek figyelmét.

Stíluselemek: a meseelemzésnek nagyon fontos része a nyelvi elemek tudatosítása. Anyanyelvi nevelésről lévén szó, a mese segítségével a gyermek a nyelvnek olyan változataival is találkozik, amilyenekkel a hétköznapi életben nem. A mesék megőriznek archaikus elemeket, népnyelvi sajátosságokat, tele vannak frazeológiai egységekkel, fordulatokkal, amelyeket mesehallgatóként a gyermek korábban is megtapasztalt, de most meseolvasóként még inkább ráirányítjuk a figyelmét. Ezért nagyon fontos a meseelemzésben gondoskodni a szó szintű megértés ellenőrzéséről, annak biztosításáról, azaz a mesében előforduló régies kifejezések, tájnyelvi szavak jelentésmagyarázatáról. Gondot fordítunk a szövegkörnyezetben való értelmezésre, a frazémáknak a hétköznapi kifejezésekkel való megfeleltetésére. Ez azért is fontos, mert szeretnénk, ha meseíróként vagy mesélőként ugyanezeket az elemeket ők maguk is felhasználnák. Márpedig ez megértés nélkül legfeljebb formálisan történhet.

A logikus gondolkodás fejlesztése és a meseelemzés kapcsolata: amikor a meseértelmezés közben sorra vesszük a történéseket, nagyon gyakran kérdezzük az időpontra, a helyszínre, az események összefüggésére, azaz megtapasztaltatjuk a gyerekekkel, hogy egy epikus műfajban az események sorrendje időrendi, okozati, tehát valamiféle logika érvényesül benne. Ennek tudatosítására többféleképpen is törekedhetünk: vázlatpontok, címek megfogalmazásával, a részekhez képek rendelésével, azok sorrendbe rakásával. Végezetül eljutunk a szintézishez. Itt összegezzük a meseelemzés során szerzett tapasztalatokat: szokás a vázlatpontok alapján történő mesemondás, ugyanezt képekkel is segíthetjük, gyakori a szereposztás szerinti olvastatás vagy a mese dramatizálása, tanúságot téve arról, hogy a mese tartalma, gondolatisága, nyelvezete bensővé vált, azaz megérintette értelmüket, érzelmeiket egyaránt.

Az anyanyelvi nevelés és a mese kapcsolata tartalmi és módszertani szempontból a fentiek mellett természetesen számos további gondolatot, kérdést vet fel, jelen előadás keretei csupán rövid áttekintésre adtak lehetőséget.

* Az előadás elhangzott Vácott, az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán 2007. április 23-án tartott Benedek Elek Mesekonferencián.